

Kritikus figyelem

Radnóti Sándort Szabó Gábor kérdezte*

Fotó: Stekovics Gáspár

Szabó Gábor: Szeretettel köszöntök mindenkit a *Műhelyitkok* című beszélgetéssorozat mai rendezvényén, amelynek ezúttal Radnóti Sándor a vendége. Kezdjük a beszélgetést az esemény hirdető, igen tetszetős küllemű plakát felől. Ezen 12 könyved szerepel, ami önmagában is meglehetősen impozáns mennyiség, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy bizonyos műveid — többek között a *Hamisítás* — rá se fértek a felületre. Ám ennél jóval érdekesebb, hogy mennyire szerteágazó témák, műfajok felé fut szét e kötetek tematikája: esztétikai-politikai tanulmány, művészetbölcselet, kritikaelmélet és irodalomkritika, líra és filozófia... Első, futólagos kérdésem ezért az lenne ezzel kapcsolatban, hogy tulajdonképpen milyen szakterület művelőjének tekinted magad? És ha el nem felejttem, beszélgetésünk egy későbbi pontján erre vissza is szeretnék majd térni, hiszen egy neked címzett írásában Kulcsár Szabó Ernő is ugyanezt a kérdést szegezte neked, érzésem szerint a jóakarát hermeneutikájától kevéssé átitatottan.

Radnóti Sándor: Művészetfilozófiával és kultúrfilozófiával foglalkozom. Nem vagyok szaktudós a szó specializált értelmében — nincs saját korszakom vagy műfajom. Gyakran neveznek irodalomtörténésznek, amit megadással tűnök, de tekintve, hogy soha életemben egyetlen irodalomtörténeti munkát nem írtam,

el nem fogadhatok. A félreértés valószínűleg abból adódik, hogy a kezdet kezdetétől a teoretikus munkák mellett — valamiféle perszonalunióban — irodalomkritikákat és kritikai esszét is írtam. Első megjelent könyvemben a két műfaj együtt mutatkozott: az egyik tanulmány misztika és líra összefüggésével foglalkozott, a másik pedig egy terjedelmesebb kritikai esszé volt Pilinszkyról mint misztikus költőről. Attól kezdve, mint plakátotok is mutatja, felváltva jelentettem meg elméleti és kritikai köteteket, s 2000-ben ugyanabban az évben publikáltam Winckelmannról és a modern művészetfogalom keletkezéséről szóló teoretikus könyvemet és *Az Egy és a Sok* című kritikai gyűjteményemet. Azóta is ebben is, abban is gyakorolom magam. Mármost az irodalomkritikát sokan tudománynak — irodalomtudománynak, irodalomtörténetnek — tekintik, amiben megtámogatja őket az, hogy az angol *literary criticism* kifejezést gyakran használják az irodalomelmélet vagy irodalomtudomány értelmében. Ám én ellenfele vagyok a kritika tudományként való felfogásának, és erről több elméleti, filozófiai tanulmányt is írtam *Piknik* című — megint csak vegyes műfajú — könyvemben. A kritika — legalábbis az én gyakorlatomban — akkor már közelebb áll a filozófiához. Mindehhez annyit kell még hozzá-

tennem, hogy noha a témáimmal érintkező tudományos tárgykörökben nem végzek eredeti — teszem azt filológiai, művészettörténeti, filozófiatörténeti, történelmi — búvárkodásokat, de nagy ambícióval igyekszem elsajátítani s felhasználni e tudományoknak a munkámra tartozó eredményeit. S néha még az is előfordul, hogy szaktudományos értelemben leesik ez-az: teszem azt, Hegel esztétikájának egy igen fontos helyén a *The Morning Chronicle* idézett, anonim szerzőjét azonosítottam William Hazlitt-tal, a neves angol esszéistával, amire tudomásom szerint mindaddig sem a Hegel-, sem a Hazlitt-filológiában nem került sor. Az internet korában ez persze nem nagy produkció: Hegel angol idézetének beírása a Google-ba meghozta az eredményt, csak addig senki sem volt kíváncsi arra, hogy ki lehetett az, akinek az írása fölkelte Hegel érdeklődését kedvenc angol napilapjában. A teljesítmény — ha már — inkább az ebből kinövő ízlésfilozófiai tanulmány, Hegel és Hazlitt párhuzamos elemzése volt, amelynek címét Keatstól kölcsönöztem: *Cold Pastoral*.

Sz.G.: Gondolkodói anyanyelved a marxizmus volt, ez volt az első filozófiai dialektus, amelyen beszélned adattott, s amely egy fogalmi keretet kínált számodra a világ értelmezéséhez. Leírható-e a pályád mint a marxi esztétika lebontásának módszeres programja? És ha igen, tetten érhető-e ez az ambíciód már a hetvenes években — ha jól tudom, párhuzamosan — íródo, Pilinszkyt és Benjamins vizsgáló kötetekben? Ez utóbbiban ráadásul egy olyan gondolkodót méltattál, akit *Esztétikájában* Lukács György is élesen bírálta.

R. S.: Egész nemzedékem világnézeti tájékozódása a marxizmus nyelvén folyt — ez alól talán csak néhány szilárd családi vallási háttérrel rendelkező kor- és pályatársam jelenthetett kivételt, de erről a nyilvánosság előtt jó okkal ők is hallgattak. A lázadás a fennálló ellen, az úgynevezett létező szocializmus egyre élesebb kritikája is ezen a nyelven íródott. Magyarországon élt a legnagyobb marxista filozófus, élő klasszikus, Lukács György. Én már gimnazista koromban a köréhez csapódtam; egy osztálytársnóm édesapjának fogorvosi várótermében mutatott be Heller Ágnesnek, Fehér Ferencnek. Látogatni kezdtem őket, egy idő múlva a fél nemzedéknyi korkülönbség ellenére barátjuknak fogadtak. Később országos barátom lett Vajda Mihály, és megismerkedtem magával Lukáccsal is. 1965 karácsonyán mindenki *Az esztétikum sajátosságának* két vastkos tégláját adta és kapta karácsonyra — drága volt, 200 forintba került. Feldolgozása azonban egy idő múlva csalódással töltött el, de — milyen jellemző is ez — éppen Lukács kritikája nyomán kezdett el érdekelni Benjamin. Elballagtam tehát a mesterhez és kölcsönkértem tőle az 1955-ös, kétkötetes Benjamin-kiadást, amelyet — majd' fél évszázad után már bevallhatom (de az is lehet, hogy már meggyóntam valahol) — hm, elbirtokoltam és ma is könyvtáramat díszíti. Ebből az olvasmányból keletkezett első nagyobb elméleti vállalkozásom, a *Krédo és rezignáció* című Benjamin-monográfia. Ez még jellegzetesen revizionista marxista, újabaldali könyv

volt, megspékelve a címbe is emelt rezignációval, amely aztán ki is vitt a marxizmusból.

Sz. G.: Pilinszky- könyved megjelent 1981-ben, a Benjamin-kötet sorsa, vélhetőleg az ímént említett újabalossága okán, ennél kalandosabb volt...

R. S.: A Pilinszky-misztikáról szóló könyv 1975-ben már készen volt, meg is jelent folytatásokban folyóiratokban. De az Akadémiai Kiadó malmai lassan öröltek cenzurális okokból, hogy aztán paradox módon akkor jelentessék meg, amikor már politikai okokból elvesztettem lektori állásomat a Gondolat Könyvkiadónál. Az ezelőtt írt Benjamin-könyvet azonban nem is ajánlottam fel könyvkiadónak, mert bizonyos voltam benne, hogy nem jelenhetne meg, bohóckodni pedig nem akartam. Feldaraboltam hát, s politikai vonatkozásoktól ment részeit itthon, más részeit pedig magyarul a Vajdaságban közöltem. Egyes fejezetei sok nyelven megjelentek; különösen a Lukács – Ernst Bloch-párhuzamról szóló fejtegetés lett népszerű; legutóbb 2012-ben még kínaiul is publikálták, úgyhogy most tudom, miképpen írják kínaiul a nevemet. Mármost a rendszer-váltás után egy kiadó meg akarta jelenteni itthon a könyvet, de akkor úgy éreztem, menthetetlenül elavult. A Benjamin-boom az elmúlt évtizedekben óriásira duzzadt. S mivel a benjaminológia tudományát szorosán nem követtem, nem éreztem sem erőt, sem kedvet ahhoz, hogy korszerűsítsem munkámat. Tíz évvel később aztán újra fölvetették, hogy jelentsem meg, s akkor viszont már úgy gondoltam, hogy egy tájékoztató utószóval az írás dokumentumértéke okán ennek értelme lehet. Így látott napvilágot 1999-ben, megírása után negyedszázaddal.

Sz. G.: Meglepő ezek fényében, hogy az általad szerkesztett Benjamin-szöveggyűjtemény, az *Angelus Novus* (melynek jegyzetapparátusát is te írtad) nem a te bevezető tanulmányoddal jelent meg annak idején.

R. S.: Ha nagyon messziről akarom indokolni, akkor ebbe a Lukács-iskola és a Lukács-óvoda szakadása és az ebből következő turbulens szenvedések belejátszottak. Én, noha nemzedékem szerint óvodista voltam, az iskolásokkal tartottam, ők voltak a barátaim, velük gondolkodtam együtt. A kötet kiadói szerkesztője pedig Bence György volt, az egyik markáns óvodás. De alighanem lényegesebb, hogy két dudás nem fért meg egy csárdában, Bence át akarta íratni velem az egész bevezető tanulmányt, amit én nem tartottam indokoltnak, ő pedig — bátor ember volt, nem törődött a közvélekedéssel — nem engedett és mással íratott tanulmányt. Az én tanulmányom pedig bejárta a maga pályáját, megjelent egy kötetemben magyarul, amelynek címét is tőle vettem, és angolul, franciául is. „Tisztelt közönség, kulcsot te találj” — volt a Brechtől kölcsönzött cím, és innen tudom, hogy franciául ez így hangzik: „Chers spectateur, allez, trouvez vous-mêmes la fin”. Majdhogynem tökéletes, szó szerinti fordít-

* A Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékén elhangzott beszélgetés rekonstruált változata

tása a németnek, de mégis inkább Molière-t hallom benne, mint Brechtet. Tanulmányom sok tekintetben már más Benjamin-képet kínált, mint ami a *Krédo és rezignáció*ban olvasható.

Sz. G.: A Magvető és a Gondolat Kiadó után — ahogy hivatalos életrajzod fogalmaz — a 80-as években szabad szellemi foglalkozásúként tevékenykedtél, ami, ha jól sejtem, némiképp eufemisztikus megfogalmazása annak, hogy munkahelyeidről kirúgtak, majd politikai okokból nem kaptál állást. Mikortól datálható a politikai ellehetetlenülésed, volt-e ennek köze ahhoz, hogy néhányadmagaddal te is aláírtad a Charta 77-hez kapcsolódó tiltakozó petíciót, vagy mindez esetleg már korábbról eredeztethető?

R. S.: A 70-es évek végének aláírásokban megtestesülő ellenállási mozgalmi idején a főkolomposokkal szemben a hivatástól való eltiltás büntetését alkalmazták. *Berufsverbot* — ahogy a német mondja. Én ilyen főkolompos-féle voltam, a '79-es tiltakozó aláírások egyik szervezője és szorgalmas talpalója. Ekkor vesztettem el az állásomat a Gondolat Könyvkiadóban, barátaim egy része már hét esztendővel korábban. A munkanélkülivé vált emberek közt Márkus György járt a legjobban, mert személyi igazolványába egy buta rendőr-adminisztrátor, talán rövidítésnek vélve azt vezette be, hogy foglalkozása: szabad szellem. Az én történetem is korábbról datálódik. 1968-ban, 22 éves koromban még főlvételemet kértem a pártba, arra a sokak által gondolt és jóval többek által hangoztatott számárságra alapozva, hogy a kritikát belülről kell gyakorolni. De — talán az egész univerzumban csak az én szerencsémre — közbejött Csehszlovákia lerohanása, és ez megmentett egy történelmi tévedéstől. Augusztus 22-én reggel levelet dobtam be pártajánlómnak, Király Istvánnak, hogy a dolog immár nem aktuális. Mindazonáltal amikor elvégeztem az egyetemet, Lukács tekintélye még elegendő volt ahhoz, hogy a Magvetőbe kerüljek szerkesztőnek, sőt mindjárt elsőnek jelentős feladatot kaptam. Németh László egyik vaskos kötetét, talán a *Két nemzedéket* kellett szuperlektorálnom, mert a végtelenül gyáva szerkesztő, később harcias széljobb publicista és Prima-díjas tökfílkó, Szalay Károly sem kihúzni, sem benne hagyni nem merte a politikailag rázósnak alított dolgokat, s ezért a gépiratot telehímezte ceruzával írott megjegyzéseivel, amelyekben felhívta a figyelmet mindenre, amit politikailag érzékenynek vélt, s jelentette a felsőbbeknek, tőle várva a döntést. Én komolyan vettem a feladatomat, elmentem egy írószoboltba, óriásradírt vásároltam, és nagy gonddal végigradíroztam az egészet. A Magvető igazgatója, Kardos György emlékezetes figura volt; a belügyi vonalról — Rákosi büntetését is megjárva — a kultúra vonalára átirányított funkcionárius, nagy, rejtélyes hátterű hatalommal, amely néha bátor húzásokat tett lehetővé számára, miközben igazgatói regnálása enyhe rémuralomra emlékeztetett. Csak jóval később beszélgettem az arlingtoni katonai temetőben egy emigráns magyarral, akit a negyvenes évek végén személyesen vert. Kezdeti jó viszonyom vele — lassan vettem észre, hogy

számomra nyitott ajtaja más kollegáknak hónapokig zárva volt, s megalázó módon kellett instanciáznuk a kihallgatásért — idővel rosszra fordult, s három év múltán kirúgott. Nem hagytam annyiban, a Munkaügyi Bíróságon bizonyítottam, hogy felmondási indokai hamisak, és — akkoriban ez nagy dolog volt — visszahelyeztek. Ekkor beszéltem utoljára vele: mély megvetéssel mondta, hogy ezen csak egy dolgot nyertem, pénzt. Mondtam, hogy elég az nekem. S valóban, munkát nem adott, munkaidőben lábamat lógáztam, vagy saját dolgaimmel foglalkoztam, s hamarosan — most már gondosabb indoklással — újra felmondott. Ekkor van egy luk az életrajzomban: a Gondolat Kiadóban dolgozó barátom, Berényi Gábor javaslatára levelet írtam Siklós Margitnak, az igazgatónak, s felajánlottam szolgálataimat. Siklós nem volt rossz ember, de hatalma jóval kisebb volt, mint Kardosé, s teljesen lehetetlen, hogy saját felelősségére adott volna pozitív választ. Talán soha nem fogom megtudni, hogy ki és miért engedélyezte neki, hogy fölvegyen. Mindenesetre hét szép évet töltöttem ott, igen jó filozófiai könyvek szerkesztésével és kiadásával, amelyeket ma is forgatnak. S amikor '79 végén a Charta-ügyek miatt kirúgott, barátságban váltunk el. „Sándor, eddig tudtam tartani” — mondta, s számomra éppoly világos volt, hogy ez is feljebb dőlt el, mint ahogy odavételelem is.

Sz. G.: Hogyan lehetséges, hogy — miközben szorgalmasan írtál a Beszélőbe — jelen lehelettél az első nyilvánosság fórumain is, hiszen például rendszeresen publikáltál a Valóságban, és az évtized végén megjelenhetett *Mi az, hogy beszélgetés* című kritikaköteted is?

R. S.: A 80-as évek, amelyekben mindvégig szabadúszó munkanélküli voltam, nem volt egységes módon represszív. Voltam már szerkesztő koromban is bezárva az országba (útleveleimet — a kék nyugatit és a piros keletit — elvették három évre; „Így határoztam, mert kiutazása közérdeket sért” — volt az indoklás, és ha fellebbeztem, ugyanezzel a szöveggel utasították el fellebbezésemet). Kezdetben saját nevemen pénzkereső intellektuális munkát nem vállalhattam, barátok adták kölcsön a nevüket, például Zemplényi Ferenc irodalomtörténész. De sajátos módon publikálni valóban publikálhattam. Ezt részben annak tulajdonítom, hogy harmincas éveim közepén járva már némi nevet szereztem, akitől a politikától nem érintett írások közlését elutasítani kínos lehetett. Nem szabad elfelejteni, hogy a szamizdat megszületése nyomásgyakorlást is jelentett, mind a hatalomra, amely ugyan a főkolomposokkal viszonylag keményen bánt (csak viszonylag, mert a hivatáseltiltás mégsem mérhető az előző nemzedék hosszú büntőnéveihez), de az értelmiség zömét meg akarta nyerni magának, mind pedig az értelmiségre, a lapszerkesztőkre is, akiknek — legalábbis elvben — megnövekedett a mozgástere. Hanyatló ágon volt már a létező szocializmus. Másrészt én sem adtam fel: mindazokkal az írásaimmel, amelyeket nem tartottam cenzúrába ütközőnek — s témáim egy része ilyen volt —, megbombáztam az első nyilvánosságot, miközben

a másmyleneket szamizdatban illetve a Vajdaságban publikáltam. Így alakulhatott ki, hogy kivételesen — ha nem tévedek, Eörsi István volt a másik kivétel — viszonylag rendszeresen az első és a második nyilvánosságban is szerepeltem.

Sz. G.: A politikai-ideológiai represszió kapcsán ugorjunk most előre pár évtizedet egyetlen kérdés erejéig. Néhány évvel ezelőtt ennek működését ugyanis ismét megtapasztalhattad, hiszen egyik vádlottja lettél egy olyan pernek, amelyben a kormányzat feljelentgetésre szakosodott kormánybiztosa sikkasztással vádolt meg néhány filozófustársaddal együtt. Érzel-e ebben hasonlóságokat az 1973-as filozófusperrel az okok, célok, szándékok tekintetében?

R. S.: A '73-as eljárásban a filozófusokkal szemben az eretnekesség volt a vád, nem a köztörvényes bűnözés. Az utóbbira is volt példa a Kádár-korszakban: amikor Fehér Ferenc megkért egy külföldi kollégát, hogy vigye ki magával az országból Márkus György egy tisztán filológiai jellegű kéziratát — ennek egy vendégség keretében tanúja voltam, s ezért én is egy kellemes napot töltöttem a Gyorskocsi utcában —, akkor valutabüntett volt a vád tárgya. 2011-ben nem sokat lafacacáztak: mondvacsinált ürügyekkel és gyalázatos hazugságokkal azt akarták egy körre — amelyet kritikusnak gyanítottak a kormányzattal szemben — rá sütni, hogy hatalmas pénzeket vettek föl, s ráadásul jogtalanul. Az elitváltás jegyében kriminalizálni próbáltak bennünket, de ez a jámbor szándék jó néhány hónapos sajtóbeli hecckampány után, melynek a Magyar Nemzet volt a kezdeményezője és zászlóshajója, megfeneklett a rendőrségen és az ügyészségen. Egy igen kis helyiségben őrzöm bekeretézve a Magyar Fórum címlapját, amelyen Heller Ágnes, Vajda Mihály és az én fizimiskám mellett föltűnik Zuschlag Jánosé is, azzal a szellemes címmel, hogy „Zuschlag nem filozófus”.

Sz. G.: A rendszerváltás utáni első, 1990-ben megjelent kötetted (*Tisztelt közönség, kulcsot te találj!*) olyan művészetbölcseleti írásokat tartalmaz, melyekben jelentős művészettörténészek koncepcióit vizsgálod, Heidegger esztétikájáról értekezel, Benjamin *Reprodukálhatóság*-tanulmányát kritizárod többek közt... Ha nem tévedek, téged mindig is a kultúra, a művészet ellentmondásos meghatározottsága izgatott. Winckelmannról szóló könyved alcíme szerint is a modern művészetfogalom keletkezését elemzi. Mik az esztétikai mozgástér pólusai a modernség dinamikájában? Redukálhatók-e az autonómia–heteronómia-kettőségére a művészet történetének fogalomparjai?

R. S.: Lényegében azt mondhatom, hogy két elméleti felismerés kidolgozásával, alkalmazásával, konkretizálásával töltöttem el az időmet. Az egyik valóban a modern művészetfogalom keletkezésével kapcsolatos, amihez tudni kell, hogy a modern itt a lehető legszélesebb értelemben fogom fel: reneszánsz előzmények után a XVIII. századtól. Az új, ekkor kezdődő, kidolgozódó művé-

szetfogalomnak nemcsak azt a jellegzetességét érzékelttem, hogy a trón és az oltár művészete után és azzal szemben autonómiára törekedett, hanem azt is, hogy az autonómia fogalma létrehozta ellenfogalmát, a heteronómiát, s mivel az esztétikában sem a tiszta autonómia, sem a tiszta heteronómia nem képzelhető el, ezért a modern művészetet a kettő mozgásterében kell elképzelnünk. Ahol egy erről szóló elméletet a legrészletesebben kidolgoztam, Winckelmann-könyvem első fejezetében, ott azt is világossá tettem, hogy ennek az ellentétnek sokféle neve és sokféle olvasata van, s ugyanazt is lehet az egyik vagy a másik irányba értelmezni. A másik felismerés a régi és az új, a modern és a premodern ellentétével áll kapcsolatban, s azt firtatja, ami a művészet talán legnagyobb csodája, hogy miképpen tudunk olyan műalkotásokat is teljes intenzitással és a végtelen gazdagság élményével befogadni, amelyek keletkezési kontextusa már nagyrészt vagy akár teljesen feledésbe merült. Ha jól meggondolod, ez a tapasztalat lehetett a modern autonómia-gondolat egyik forrása is. Ez is a kezdetektől érdekelt, s ebben az értelemben interpretáltam már Benjamin fontos megkülönböztetését a művek valóság- és igazságtartalma között, s ehhez nyújtott megvilágító ösztönzést Gadamer viszonylag korán, a hatvanas évek végén feldolgozott *Igazság és módszere* — amelynek aztán majd másfél évtizeddel később, amikor a fordítást összevettem az eredetivel, magyar kiadásához is közöm volt. (Más tekintetben viszont nagyon is vitattam Gadamer álláspontját, amikor a modern esztétikai tapasztalatot egyetemlegesen elidegenedettnek nevezte.) Végül e kettőhöz, ha lesz még rá idő, társulhatna egy harmadik, amely Winckelmann-könyvemben merült föl először, s azóta intenzíven foglalkoztat. Arról van szó, hogy a modern és premodern esztétikai tapasztalat közé minden jel szerint be kell iktatni az ízlés fogalma alá rendelhető tapasztalatokat, amelyeknek a XVII. és XVIII. században jelentős filozófiai születtek, hogy aztán teljesen eltűnjenek az esztétika horizontjáról. Ám úgy tűnik számomra, hogy a kultúra mai helyzetében ez a fogalom újraaktualizálódik.

Sz. G.: A *Hamisítás*-könyvedben a műalkotás autenticitását vizsgálod a másolat, a plágium, a reprodukció kultúrtörténetének elemzésén keresztül (És persze itt is felbukkan Benjamin). Hogy látod, a szimulációk végtelen lehetősége idejétmúlttá teheti a műalkotás individualitását, eredetiségét? Tekintható-e a modern művészet paradigmájának a hamisítás? A posztmodern irodalom és irodalomelmélet egyik alapító atyjának, Borgesnek nem csupán a *Pierre Menard*-története, de sokkal inkább szövegeinek idézestechnikája is erre látszik utalni, de említhetjük — Borgestől nyilván nem függetlenül — Calvino *Téli éjszakájának* fejtegetéseit a hamisításról, vagy akár Esterházy radikális másoló gesztusát, a Danilo Kiš-novella átsajátítását.

R. S.: Nem zárom ki könyvem ilyen értelmezését, de intencióm mindenesetre nem ez volt. Baudrillard azok közé a gondolkodók közé tartozik, akik iránt heveny ellenszenvet táplálok. A hamis-

tás maga a művészet szatírájátéka, s a beugratott szakértők iránt érzett káröröm mindig népszerűvé teszi az erről szóló pikareszk történeteket. Írás közben néha azzal kecsgettem magam, hogy tárgyam okából át tudom törni a teoretikus művek iránti korlátozott érdeklődést és *best selling* szerző leszek, ami aztán persze nem következett be. Hogy magyarul olvassák-e még, azt nem tudom, de könyvem amerikai kiadójától éppen a napokban kaptam elszámolást, s abból azt veszem ki, hogy megjelenése után tizenhat évvel azért még mindig akadnak vásárlói. Ami viszont a szélesebb, nem kriminalisztikai értelemben vett „hamisítást”, tehát utánzatot, másolatot, idézetet, *pastiche*-t, *alla maniera dit*, paródiát stb. illeti, az jelen volt a régmúlt művészetében is. Az alkotó és az alkotás individualitása pedig ma sem tűnik ki a képből: lásd az általad említett nagy idézőket.

Sz. G.: A *Piknik* című köteted kritikaelméletet és kritikákat, műbírálókat is tartalmaz. Története kezdetén a kritika részben a magánember függetlenségi harca volt az állam és az egyház közhatalma ellen, a privát szféra szabadsága érdekében, civilizációs programot is megfogalmazott, a kultúra kritikája is kívánt lenni. Hogy látod, a kortárs magyar kritika kapcsolódik-e ehhez a hagyományhoz?

R. S.: Itt elkerülhetetlen, hogy utaljak a Holmi tavaly lezárult huszonöt évére, mert a gyakorlatban ott mutattam meg, hogy milyennek szeretném a kritikát. Az eszményt persze csak néha közelítette meg, de a törekvés — azt hiszem — világosan látható. A jelentős kritikai monológokkal szemben — amelyek a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek magas színvonalú magyar kritikáját jellemezték — a beszélgetést stilizáló kritikák lebegtek a szemem előtt, a kritikus diktummal szemben a javaslatétel az olvasatra, s valóban, időről időre több bírálat is jelent meg ugyanarról a műről. Szerviz-kritikának neveztem akkoriban azt, amit e kritikai fordulat célként kitűzött: nem azokra az olvasókra számított, akik már olvasták a könyvet, hanem azokra, akik még nem. Szakítani akartam azzal is, hogy a kritika csak az igent mondás és a hallgatás között választhasson. Az afirmatív kritika eluralkodásának a kései Kádár-korszakban jó okai voltak: az első nyilvánosság engedélyezettsége, cenzúrozottsága és öncenzúrozottsága miatt — bármennyire is föllazult ez az idő során — a kritika soha nem tudta teljesen levetkőzni a hivatalossággal való távoli összefüggését; legalábbis abban az értelemben nem, hogy egy „megtámadott” szerző mindig azzal vigasztalhatta magát, hogy a kritikai ellenvetéseknek nem érdemi, hanem politikai okai vannak. Hadd mondjam el ennek egy majdhogynem parodisztikus példáját. Egyszer megpróbálkoztam azzal, hogy súlyos esztétikai aggályaimat megírjam a nagy költővel, Juhász Ferencel szemben. Írásomat sok helyen visszautasították, de végül a Kritika című folyóiratban megjelenhetett, méghozzá úgy, hogy már a szóban forgó számban és a következőben is egész hadsereg kelt Juhász védelmére, majd a főszerkesztő „vita”-zárója végképp elverte rajtam a port. Juhász

a rendszer féltett gyermeke volt, főszerkesztő, a kultúrpápa Aczél György barátja, én állástalan, ellenzéki feketesegű. A rendszerváltás óta Juhász Ferenc évtizedenként vissza-visszatér interjúiban erre a kritikára és mindig megfogalmazza azt a sejtését, hogy én ezt nyilván Aczél György megrendelésére írtam. Nos, úgy gondoltam, hogy a rendszerváltás lehetővé teszi, hogy a kritikai spektrumban megjelenhessenek a kritikai kritika is. De tévedtem: több írónemzedék olyannyira a megudvarló kritikához szocializálódott, hogy az ellenvetést személyes megtámadtatásként élte át.

Sz. G.: Szerkesztői gyakorlatodban — akárcsak kritikáid tárgyalásában — nem feltétlen játszott szerepet, hogy teljesen egyetértés az általad leközölt bírálatban megfogalmazódó álláspontokkal, világszemléleti implikációkkal. Farkas Zsolt igen komisz, ám annál szellemesebb dolgozata Balassa *Halálnaplójáról* azt hiszem, ilyen lehetett.

R. S.: Balassa Péter — ifjúkorom legjobb barátja — kétségkívül kényes kérdése volt az induló Holmi kritikai rovatának. Kritikus teljesítményét igen nagyra tartottam és nagyra tartom ma is. Elvégre a próza fordulat gondolata, megkonstruálása, s e fordulat két vezető írójának tévedhetetlen biztonsággal való kijelölése fűződik a nevéhez. De az is igaz, hogy sok tekintetben az ő nagyszabású monológjaival és — minden tartalmi ellenállás dacára — retorikájában megjelenő diktumaival szemben képzeltem el a kritika szükséges, az új, demokratikus körülményekhez illeszkedő fordulatát — utánzóit pedig egyáltalában nem tartottam kívánatosnak. Ennek volt jelzése, hogy első felkérésem nem valamely *mainstream* magyar író megítélésére szólt, hanem arra kértem — mintegy tisztelgésnek is kiváló Flaubert-disszertációja előtt —, hogy írjon a remek angol író, Julian Barnes magyarra akkor lefordított regényéről, a *Flaubert papagájáról*. Péter egyetértett ezzel, s kritikája meg is jelent a folyóirat harmadik számában. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy Balassa ekkor már túl volt nagy, kritikai rohamán (későbbi jelentős kritikája a *Harmonia caelestis*ről a Holmiban jelent meg, két másik jelentős kritikával együtt), s a széppróza felé tájékozódott. Esszéregényéről, amellyel szemben nekem is voltak kritikai fenntartásaim, föltétlenül íratni akartam. Többször elmeséltem már, hogy egy JAK-táborban figyeltem föl két föltűnően tehetséges fiatalemberre, Farkas Zsoltra és Szilasi Lászlóra. Egyiküket sem ismertem, sejtelmem sem volt véleményükről Balassáról, s mindkettőjüket megkérdeztem, hogy írnának-e a *Halálnaplóról*. Farkas Zsolt elvállalta és éles, brutális kritikát írt. Itt következnek az előbb már kifejtett megfontolások. A kritika éles volt, de személyeskedő, övön aluli elem nem volt benne. Mindenesetre még valakit fölkértem kritikára, Bányai Jánost, a vajdasági irodalmárt, aki tartalmas, igent mondó bírálatot írt. A megjelenés botrányt kavart, s néhány kiváló ember — történetesen személyes barátaim is — Balla Zsófia, Márton László egy ideig bojkotálta a Holmit.

Sz. G.: A *posztmodern zsendár* címet viselő — a cím egy Barthes-variáció — kritikádban Kulcsár Szabó Ernő Esterházy Péter-monográfiáját elemzed, és arra jutsz, hogy abban nem Esterházy műveiről, hanem a kurrens tudományos elméletekről tudunk meg többet: az író szövegvilága tulajdonképpen csak ezen elméletek lehetséges dedukciójaként jelenik (vagy nem jelenik) meg benne. Kulcsár Szabó Ernő erre *A felügyelet „boldogtalan tudata”* címen erős hegelianus fonákkal vágott vissza. És itt térnék vissza a beszélgetésünk elején már megpendített kérdéshez, hiszen válaszában Kulcsár Szabó azzal próbálja illegitimé tenni a kritikát, hogy „fölényesen tudományközi”-nek, elméletileg kevertnek, tisztázatlannak, tehát érvelésre és vitára alkalmatlannak tekinti a te megszólalói pozíciódat. Van egységes nyelve a kritikának? Hol helyezhető el a művészet és a filozófia, a köznyelv és a tudományos nyelv pólusai közt?

R. S.: Igen, amikor első kérdésedben megemlítetted Kulcsár Szabó Ernőt, mondván, hogy velem kapcsolatos polémiáját nem éppen a jóindulat hermeneutikája jellemezte, arra gondoltam, hogy ez válasz volt az én éles, és szintén nem éppen jóindulatú — bár ma is vállalt — bírálatomra. Nehéz volna most hirtelenjében állításait fölledzsem, s személyesen csak annyit mondanék, hogy a napokban egy kollégától szakirodalmi források után érdeklődtem, s ő némiképp feszélyezve említette nem Kulcsár Szabó, hanem Szegedy-Maszák egy tanulmányát, hozzátéve, hogy tudja: általam nem nagyon kedvelt szerzőt említ. Elgondolkoztam ezen. Soha nem voltam érzékeny a bírálatra, de ezen túl — válaszoltam —, ahogy korosodik az ember, megkedveli életén át való ellenfeleit, hiszen intim dolgok kötik össze velük. Életem tanúi ők. Ami viszont tárgyi kérdéset illeti, valóban elszántan képviselem azt az álláspontot, hogy a kritika nem tudomány, hanem köznyelvi — esetleg irodalmi — formában megjelenített értelmezési javaslat, amely mögött persze tudásnak, ízlésnek, filozófiának és nem utolsó sorban személyiségnek kell állnia. A kritika történetére a per hasonlatát lehetne alkalmazni: történeti változataiban a kritikus gyakran öltötte magára a bíró parókáját (innen régi magyar neve: ítész), de volt ügyész és védő, vagy az esküdtszék egy tagja is. Ma leginkább a tanúhoz hasonlíthatnám. Ám minden történeti változatában a személyiség ereje volt a leglényegesebb. A nagy kritikus személyisége megőrződik kritikáiban, s mindjárt az első jelentős irodalomkritikus, Samuel Johnson, vagy az első jelentős képzőművészet-kritikus, Diderot írásaiból világosan kiténik, hogy ki volt az, akinek ez volt a véleménye. Dr. Johnson meg volt róla győződve, hogy ítéletei megfellebbezhetetlenek, s ezt ma számos idioszinkráziája egyikeként karaktere részének tekintjük.

Sz. G.: Többször nyilatkoztad, hogy mindig olyan alkotókat méltattál, akikkel — Petrit kivéve — világnézeti azonosság nem fűzött össze. Ami annyit jelent talán, hogy Edgar Wind nyomán két szinten szemléled a műalkotást, egyrészt esztétikai

normáit saját értékei szerint ítéled meg, ettől pedig függetlennek tekinted a mű által megképződő világgépet, melynek normáival az esztétikai élvezettől függetlenül nem feltétlen szükséges azonosulni. Ékes példája ennek a gyakorlatnak a *Párbuzamos történetekről* írott Nádas-kritikád zárata, melyben azt állítod, igent mondasz a regény világára, ám határozott nemet a világgépére. Talán ezért is olyan kiterjedt azon alkotók névsora, akiket méltatsz: Esterházy, Petri, Krasznahorkai, Tandori, Spiró, Lengyel Péter, Nádas, Oravecz, Nemes Nagy, Csoóri, Kertész, Kukorelly, Kántor Péter, stb... Ez a hevenyészett, ám változatos névsor ugyanakkor mintha azt mutatná, hogy kortárs fiatal irodalom mintha kívül esne kritikáid érdeklődési körén.

R. S.: Erre formaválaszom az, hogy kritikus tehetőségem — ha van — kevésbé a lehetőségek megsejtésére képesít, mint inkább a kibontakozó életművek véleményezésére. De azért van ellenpélda is, s talán még javíthatok a jövőben az arányon.

Sz. G.: És végül természetesen a Holmi. (Ahol egyébként az imént emlegetted Kulcsár Szabó-szöveg is megjelent.) 89-es indulásakor milyen szándékkal hoztátok létre a lapot, milyenek gondoltátok el, milyen olvasóközönségre számítottatok?

R. S.: Amit erről mondani tudok, azt elmondtam a Holmi utolsó, tavalyi számában.

Sz. G.: „A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük” — írtatok az induló lap impresszumába. Van-e olyan szerző, akinek a kéziratát visszautasítottátok és ezt később megbántátok? Illetve van-e olyan alkotó, aki nem adott nektek kéziratot, jóllehet szeretnétek volna?

R. S.: Igen, voltak nagyon tiszteletlen visszaküldések. Nem követtük Schiller példáját, aki szinte olvasatlanul adta le *Horen* című folyóiratába Goethe kéziratait. Visszaadtunk Mészölynek, meg is bántódott. Nálunk járt először Esterházy politikai botrányt kavart *Így gondozd a magyarodat* című írása, de nem tett nekünk. Ő persze, mint az egyik legokosabb magyar író, nem mutatta, ha megbántódott. Én személy szerint sajnálom, hogy Oravecczel alighanem nem bántunk érdeme szerint, s egy idő után nem küldött több kéziratot, s — nem tudom, miért — Tolnai Ottó sem szerepelt a Holmiban. Juhász Ferenc sem adott verset régi barátja, Réz Pál kérésére — talán miattam, talán Márton László szintén ugyancsak csípős bírálat miatt. Hogy a fiatalabb nemzedékek tehetségei közül kit nem ismertünk föl, vagy ismertünk egyenesen félre — hát ezek azok az aknák, amelyek csak ezután fognak robbanni.

Sz. G.: Látsz-e olyan lapot a ma még működő vagy induló lapok közül, amelyik — ha csak részlegesen is, de — be tudja tölteni a *Holmi* helyét?